

УДК 75.04

ТЕМА СНУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ

Жданова О.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-85>

Стаття аналізує відображення теми сну в європейському живописі. Відповідно проведених досліджень, можемо стверджувати, що людство з давніх часів приділяло значну увагу темі сновидінь. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. Створення нематеріального образу є цікавим викликом для митця та дає йому масу варіантів реалізації даної теми й займає поважне місце в історії мистецтв.

Ключові слова: сон, сновидіння, європейський живопис, символ, алегорія, античність, релігія.

Постановка проблеми. Дослідження сновидінь в образотворчому мистецтві є досить масштабним та багатогранним. Проте, з розвитком людства змінюється і мистецтво, історичні події та розвиток філософії впливають на інтерпретацію теми сновидінь. Отже, матеріал статті розкриває можливості та багатогранність теми від витоків по ХІХ століття і надихає на подальше опрацювання з невичерпним натхненням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема сновидінь в мистецтві є досить поширеною. І це не тільки окремі твори митців, а й цілі виставки, зокрема, виставка графіки Михайла Заворотнього «Чорно-білі сни» в Центрі Української Культури Мистецтва (03-15.11.18), українського художника Авгога – виставка «Сни» (галерея сучасного мистецтва JUMP спільно з галереєю Марії Павелко, 17.11.-4.12. 2015); ArtUkraine Gallery представила виставку Арсена Савадова «Сон Гуллівера» (24.04.2017). Увага сновидінням також приділяється у наукових роботах: Іванова І.С. «Феномен сновидінь у мистецтві» [5, с. 30-38], Голик Н. В., Шор Ю.М. «Сон, фантазія, искусство – «атрибути одной и той же субстанции» [3, с. 30-38], Ingrid Longauerova «On Dreams in the Art and Art of the Dreams» [11], Jackie Craven «Biography of Marc Chagall, Artist of Folklore and Dreams» [10]. Проте, вітчизняні дослідження теми сну в мистецтві ґрунтовно не опрацьовані, що надає актуальності темі статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначена тема потребує систематизації, проведення паралелей між українським та західноєвропейським живописом та філософсько-світоглядними концепціями.

Мета статті. Головною метою є дослідження історії розвитку теми сновидінь в образотворчому мистецтві; систематизація дослідженого матеріалу; висвітлення та аналіз робіт художників з урахуванням філософських ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, так само, як і в літературній творчості, в своїй більшості, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. «Сни – це художні твори, можливо, найбільш архаїчні із способів художнього вираження, а все мистецтво, мабуть, є формою

сну» проголошує Хорхе Луїс Борхес [1] аргентинський прозаїк, поет і публіцист. Культуролог Світлана Махліна описує твір мистецтва як «сон, який було поймано» [8]. Це обрання картин і текстів, які надходять прямо з величного царства ночі.

Створення нематеріального образу, відбитка сновидіння – це спокусливий виклик для багатьох діячів мистецтва. Як і літературні твори, живописні роботи, повняються образами снів: пам'ятними, прекрасними, тривожними, в яких ми часто бачимо саме тіло сплячого, оточене маренням. Мистецтво пронизується мріями: ніч проникає у вчинки дня.

Між смертю та сном філософи та мислителі проводять паралель, порівнюючи їх, як «братів». В грецькій міфології: «Гіпно́с (грецька персоніфікація Сну) був братом богу Смерті. Їх мати – богиня ночі Нікс, зображувалася з двома немовлятами в руках: Білий – Сон, Чорний – Смерть. У Сну, як і у Смерті, крила; його атрибутами являються сова і мак» [9]. В епоху античності такі міфологічні зображення «сну» зустрічаються на грецьких та римських вазах (Гіпно́с і Тонатос уносять Сарпедона, Гермес спостерігає). Взагалі, у грецькому вазописі з'являються сцени з повсякденного життя, в яких передаються і натуральні зображення людей, що сплять.

В епоху Середньовіччя сновидіння сприймалося як божественне пророче осяяння. Таке уявлення було успадковане від античної системи мислення. В середні віки влада належала, саме церкві, а більшість художніх робіт мало релігійне призначення, тому християнське мистецтво було домінуючим напрямком. Багато картин, диптихи і триптихи розроблялися для церковних вітарів. В цьому випадку, зображення сну слугувало ілюстрацією до біблійних текстів. Одними з найперших були церковні фрески із зображеннями снів та видінь пророків, святих та правителів. Найвідоміші сюжетами були сон Якоба, сон Йосифа, сон Костянтина, видіння святого Амвросія, сон святого Мартина, тощо.

Але «історично» первісним сном (і його зображенням) можна вважати сон Адама під час створення Єви з його ребра, що підкреслюється безліччю фресок та мозаїк різних періодів. Зокрема, мозаїка в кафедральному соборі Монреала «З ребра сплячого Адама створює Бог першу жінку Єву» (1183-1189).

Розвиток торгівлі та збагачення частини населення призвели до зацікавлення мистецтвом заможних городян, які могли купувати твори мистецтва, відтак, демонструвати свій статус. Отже, через зміни соціальних умов, художні сюжети у мистецьких творах повертаються до зацікавленості земним буттям і зображення побутових сцен.

Епоха Відродження бере за взірць твори античного мистецтва, оспівує красу людини, довершеність її тіла та поєднання з природою. Разом з тим, біблійні сюжети лишаються, на ряду з відродженим міфологічним епосом, досить частою темою зображення. У живописних полотнах митців доби Відродження відомі сюжети трансформуються відповідно гуманістичних поглядів часу, а людські постаті набувають сучасного вигляду.

У творчості Лукаса Кранаха Старшого явно простежується інтерес до відтворення лейтмотиву сну, зокрема, у таких роботах, як «Даліла обрізає волосся Самсону», або «Німфа джерела» (1530-1535), «Діана, що відпочиває» (1515), «Німфа весни» (1537).

Тему сну часто інтерпретував відомий майстер Північного Ренесансу – Альбрехт Дюрер. На початку свого творчого шляху сон як метафора і синтетичний образ дійсності був поетично відображений у роботі «Сон доктора», яку ще називають «Спокуса ледащого» (близько 1497). Це алегорія поганих наслідків лінощів, які призводять до гріха похоті, віддаючи людину у владу пекла. Поширений біблійний сюжет «Моління про чашу» (1508) говорить про недостатню силу віри апостолів: у той час, коли вони мали підтримати Христа – вони сплять.

Рафаель створює алегоричну картину «Сон лицаря» (1504). На ній зображено молодого чоловіка в обладунку, що спить під лавровим деревом, в оточенні прекрасних жінок, які є алегоричними образами Доброчинності та Насолоди. Перша передвіщає пошесті та славу, проте, попереджає про тернистість шляху, а друга пропонує безтурботне та легке життя. Можливо, лицаря очікує і те й інше: тернистий шлях Доброчинності і Кохання, як нагорода. Також відома картина майстра «Моління про чашу» (1504), на якій сплять апостоли.

Згадаємо також ряд робіт видатних майстрів Ренесансу на міфологічну тематику: «Венера та Адоніс, що спить» (1580) Паоло Веронезе «Венера з Пардо» (1540) Тиціана. А також різні варіації зображень маленького Ісуса, що спить на руках Присвято Діви.

Наприкінці XVI – у XVII ст. спостерігаємо зображення жінок, що сплять у роботах Караваджо, зокрема, «Відпочинок по дорозі в Єгипет» (1596-1597), «Марія Магдаліна» (1596-1597). Це біблійні сюжети, проте, зображені персонажі дуже реалістичні, на лоні природи чи в просторі кімнати – це втомлені жінки, зморені сном.

На картині Джорджа де Латура «Явлення янгола Йосифу» (1640) на темному полотні Йосиф спить, підперши щоку долонею, а янгол являється в образі дівчинки, що простягає до нього руки. Якщо не знати сюжету чи назви, можна уявити, що вона просто його онука, бо ж на картині немає ніякого натяку на марево.

Але художник так використовує світлотіньові контрасти, що при загальній м'якій темряві на полотні, дівчинка так затуляє полум'я свічки, що тільки її обличчя виглядає сяючим, і, привидляючись до її жестів, відчувається сакральність цього полотна.

В роботі Адама Ельсхеймера «Юдиф та Олоферн» (1607) зображено популярний сюжет легенди, де смерть є продовженням сну.

В епоху рококо, тема сну розглядається на приладі міфологічних сюжетів. Антуан Ватто створює полотно «Німфа та Сатир (Юпітер та Антиопа)» (1715), Фрагонар пише грайливі картини «Викрадення сорочки Амуром» (1761-1765) та «Гра з вогнем» (1761-1765). Картини зображують сплячих пишнотілих дівчат, навколо яких в'ються і пустують амури. «Ці картини повні чуттєвої м'якості, любовне томління поєднано тут з живим, лукавством та зухвалою насмішкуватістю» [2, с. 14-15].

Художник епохи неокласицизму П'єр Прюдон створює у 1808 році один зі своїх шедеврів – «Викрадення Психеї», із зображенням сплячої красуні, яку несуть в повітрі чотири зефіри. В тому ж році створено картину «Сон Психеї».

Проте, сні можуть бути сповнені не лише світлимидіннями спокою та божественними осяннями, а й жахливими примарами. Прикладами цього є ряд робіт художників Нового часу. Генрі Фюзелі створив серію з чотирьох робіт під назвою «Нічне жахіття» (1781, 1783, 1790-1791). Хоча картина і не написана за мотивами конкретного літературного твору, очевидно, що художник надихався історіями про привидів з англійської літератури. Ці роботи овіяні романтичною містиккою, що лякає. На картині фігура сплячої жінки зображена подовженою та вигнутою. Фюзелі навмисно написав її саме так, щоб показати всю важкість інкуба, який сидить на її грудях, – втілення кошмарів і несвідомих страхів. У прорізи між штор видна голова сліпого коня, чий образ передбачає демонічний аспект. Пізніше Микола Абільдгаард використовує той самий сюжет для однойменної картини («Нічне жахіття» 1800).

Тематика сну була для Генрі Фюзелі невичерпним джерелом натхнення. Крім «Нічного жахіття» зазначимо, зокрема, «Леді Макбет, що йде уві сні», «Сон пастуха», «Сон і Смерть, що несуть тіло Сарпедона», «Кримхильда, що бачить у віщому сні мертвого Зигфрида», тощо. В його роботах сні сповнені містицизму, важких передчуттів, невідхильності року.

Гравюри іспанського митця Франсіско де Гойї також сповнені містицизму, проте, його офорт «Сон розуму породжує чудовиськ» (1797) містить в собі й символічний сенс. Автор супроводжує гравюру таким написом: «Коли розум спить, фантазія в сонних мріях породжує чудовиськ, але в поєднанні з розумом фантазія стає матір'ю мистецтва і всіх його чудових творинь» [7]. На думу Гойї, саме таким «сном розуму» спала його батьківщина – Іспанія, а він намагався її розбудити.

Сон виступає окремою темою і в полотнах французького живописця Гюстава Курбе. В роботах митця простежується чуттєвість і еротич-

ність, навіть в картинах, теми яких, здавалося б, далекі від еротики. Підтвердженням цьому слугує, перш за все, картина «Пряха, що спить» (1853). На полотні представлена жінка, що занула за роботу. «Критики неодноразово відмічали, що саме веретено і прядка привносять у твір еротичну символіку, проте глибока чуттєвість полотна не обмежується одними атрибутами пряхи. Перш за все, еротичним є саме жіноче тіло, занурене в сон...» [4, с. 12-13].

На полотні «Гамак» (1844) поза жінки невимушена, розслаблена, сорочка на грудях прозора та розхристана. В роботі «Сон» (1866) автор торкається, популярної на той час теми одностатевої любові. На полотні зображені дві оголені дівчини, які сплять в обіймах одна одної. «Сучасників Курбе вразила чуттєвість сюжету та тактичність, з якою художник виніс тему на полотні» [4, с. 21].

Уільям Блейк зображує «Сон Іакова» (1800-1805). Від фігури сплячого підіймаються у височинь спіральні сходи, по яких крізь зірки та божественне сяйво йдуть вниз та вгору сяючі постаті янголів.

У середині XIX ст. в живописі Англії виникає мистецтво прерафаелітів. Часто темами для робіт майстрів слугували релігійні теми, легенди та казкові тексти, і в цих сюжетах зображення сну займало почесне місце. Серед робіт прерафаелітів – «Джасмін» (1893) Елберта Джозефа Мура; «Свята Силіція» (1895), «Ариадна» (1898), «Сон та його зведений брат Смерть» (1874), «Наяда» (1893) Джона Вільяма Уотерхауса.

Картина відомого англійського художника, представника класичного напрямку в живописі, який своїми роботами вплинув на творчість художників-прерафаелітів, що виникає в середині XIX ст. в живописі Англії. Серед картин, стилістично наближених до прерафаелітів, варто відзначити, зокрема, «Палаючий червень» (1895) Фредеріка Лейтона; «Рожева альтанка» (1890), «Останній сон Короля Артура в Авалоні» (1881-1898) Едварда Коліна Берн-Джонса.

Взагалі-то творчість прерафаелітів в цілому схожа зі сном: повіки героїв полотен напівзакриті, погляди відчужені, розслабленість поз, плинність ліній легкі тони, туманна, невизначена атмосфера, символічність та натяки – все це навіює думку про сновидіння та існування в іншому вимірі – світі мрій.

У «Сні» (1883) П'єра Сесіля Пюві де Шаванна сон також несе алегоричне значення. В основі картини – легенда про юнака, який заснув дорогою і побачив уві сні три жіночі постаті – Любов, Славу та Багатство, що пропонували йому свої дари. З усіх найближче схилилася Любов, обсіпала його квітами трояндами.

Французький художник Анрі Тулуз-Лотрек зображує сплячих на полотнах «Дві дівчини в ліжку» (1893), «В ліжку» (1898). Також існують його замальовки оголених сплячих жінок, зроблених з натури в домах насолоди, які відвідував митець. Творчості автора властива спокійна відвертість повсякденного життя.

Поль Гоген висвітлював тему сну у творах «Сплячий Кловіс» (1884), на ньому зображено сина майстра, який спить, на поручнях ліжка

висить сувора лялька-маріонетка, а розпис стіни заднього плану, перетворюється, одночасно, й на сюжет сновидіння; «Спляча дівчинка» (1881), «Метте Гоген, що спить на канапі» (1875). В творчості Анрі Руссо теж є «сонні» картини, зокрема, «Спляча циганка» (1897) та «Сон» (1910). «Циганка» супроводжувалась написом: «Хижак, захоплений жаждою крові, застигає на місці, не наважуючись кинутися на, сплячу, знесилену жінку».

Окремо варто пригадати роботи російських та українських видатних майстрів. Карл Брюллов був зацікавлений темою сновидінь і створив багато графічних акварельних робіт, зокрема, «Сон бабусі та онуки» (1829), «Сон монашки» (1831), «Сон молодій дівчині перед світанком» (1830-1833), «Юнона, що спить» (1840). На останніх трьох полотнах Брюловим одночасно показаний і процес сну і зміст сновидінь героїв – фея сну, увінчана маківним вінком, дарує кожному свій сон, який відкривається глядачу в образі напівпрозорих видінь [6]. Також варто згадати «Дітей, що сплять» Василя Перова, «Пастушка, що спить» Венеціанова.

В живописних і графічних творах Тараса Шевченка тема сну розкривається у побутовому контексті, зокрема, в таких роботах, як «Натурниця» (1840), «Марія» (малюнок за поемою О.С. Пушкіна «Полтава», 1840). Виконана під час навчання в Академії мистецтв композиція «В гаремі» (1843) свідчить про зацікавлення Тараса Шевченка екзотикою сходу, яка приваблювала художника можливістю відтворення мальовничих сцен східного побуту. «Сліпа з дочкою» – ілюстрація до поеми «Сліпа». При ледь окресленому загальному тлі, основну увагу зосереджено на обличчях та позах.

Висновки з даного дослідження. Відповідно проведених досліджень, можемо стверджувати, що людство з давніх часів приділяло значну увагу темі сновидінь. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. Створення нематеріального образу, такого як сон є цікавим викликом для митця та дає йому масу варіантів реалізації даної теми.

Кожна епоха інтерпретує феномен сновидіння під призвою власного бачення. В зображеннях може бути, як буквальна фіксація сну, так і передача символу – алегорія. Античність та релігія дають своє підґрунтя для теми сновидіння в мистецтві. В творах митців спостерігаємо сон і як прекрасну мрію і як кошмарне марення.

Цікаво, що найчастіше головною героїнею теми сну є жінка. В роботах таких майстрів, як Густав Курбе або Тулуз-Лотрек сновидіння надає тілу розкнутість, легкості, замріяності, показує його еротичність. Жінка стає вільною, це її стихія. А от сон чоловіків, часто, як на роботах Адама Ельсхеймера «Юдиф та Олоферн» або «Сон доктора» Альбрехта Дюрера, підкреслює їх слабкість, безпомічність, послаблення оборони.

Проте, через ці полотна, завжди торкаємось незвичайного, непевного, невідомого, занурюємось в інший світ підсвідомого та можемо зрозуміти, щось у собі.

Список літератури:

1. Борхес Х.Л. Страшный сон. URL: <http://literature.gothic.ru/articles/nightmare.htm> (назва з екрану. Дата звертання: 28.11. 2018).
2. Великие художники. Их жизнь, вдохновение и творчество: Жан Оноре Фрагонар / [глав. ред. А. Викторова]. – Киев, 2003. № 83. С. 14-15.
3. Голик Н.В., Шор Ю.М. Сон, фантазия, искусство – «атрибуты одной и той же субстанции» / Н.В. Голик, Ю.М. Шор // Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2015. Т. 210. С. 30-38.
4. Дюпети М. Густав Курбе / М. Дюпети // Великие художники. Их жизнь, вдохновение и творчество. – 2003. – № 18.
5. Иванов И.С. Феномен сновидень у мистецтві / И.С. Иванов // Научные труды Московского гуманитарного университета. – 2018. – № 2. – С. 13.
6. Наталия Соломатина, Олег Антонов. Знаменитый и неизвестный Карл Брюллов [Электронный ресурс]. URL: <https://www.tg-m.ru/articles/%E2%84%962-2013-39/znamenityi-i-neizvestnyi-karl-bryullov> (назва з екрану. Дата звертання: 28.11. 2018).
7. Прокофьев В.Н. «Капричос» Гойи / В.Н. Прокофьев. – М.: Искусство, 1970. – 181 с.
8. Словарь по семиотике культуры. Язык сновидений / [Махлина С.]. – СПб.: «Искусство-СПб», 2009. – 689 с.
9. Словник сюжетів символів в мистецтві / [Хол Дж., пер. з англійської Майкапара А.Е.]. – М.: Корона-ПРЕСС, 1996. – 656 с.
10. Craven J. Biography of Marc Chagall, Artist of Folklore and Dreams / ThoughtCo. – 2018.
11. Longauerova I. On Dreams in the Art and Art of the Dreams / EPOCH TIMES. – 2016.

Жданова А.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ТЕМА СНА В ЕВРОПЕЙСКОЙ ЖИВОПИСИ**Аннотация**

Статья анализирует отражение темы сна в европейской живописи. Согласно проведенным исследованиям, можно утверждать, что человечество с древних времен уделяло значительное внимание теме сновидений. Изображение сна и сновидений в изобразительном искусстве, имеет религиозные корни. Даже с течением времени, образ сновидения в искусстве не лишается своей сакральной основы. Создание нематериального образа становится интересно вызовом для художника, дает ему массу вариантов реализации данной темы и занимает важное место в истории искусств.

Ключевые слова: сон, сновидения, европейская живопись, символ, аллегория, античность, религия.

Zhdanova A.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

THE DREAM IMAGE OF EUROPE FINE ART**Summary**

The article analyzes the display of the topic of dream image in European painting. According to the exploration research which was conducted, we can say that humanity has long paid attention to the theme of dreams. The image of dream in fine arts has religious roots. Even with time, the image of a dream in the art space does not deprive its sacred grounds. Creating a non-material image is an interesting challenge for the artists and gives them a lot of options for the implementation of this topic. The dream image takes a respectable place in the art history.

Keywords: dream, dream, European painting, symbol, allegory, antiquity, religion.